

Svatopluk L e v (Ostrava) – Vladimír Š a u r (Brno)

MÍSTNÍ JMÉNO *STŘÍTEŽ*

Toponymum *Střítež* je na našem českém jazykovém území poměrně rozšířené. Soupis obcí tohoto jména pořídil J. Spal¹⁾. Učinil tak, aby vyvrátil nepřesvědčivý výklad V. Machka²⁾, který neprávem vyšel z motivace „hraniční čára“. Spal argumentuje materiálem ukazujícím, že obce tohoto jména leží zpravidla nikoliv na rozvodí a v místech rozhraničujících vlastnictví, ale mimo hlavní cesty v úvalech a na svazích. Rovněž upozorňuje na komplikovaný filologický vztah mezi tvarem *čert-* a *striet-*, ale protože nevidí jiné řešení, zůstává při předpokladu, že jméno *Střítež* má motivaci dle názvu rákosu, srovnej východoslovanské *čeret-* (všude jen starší a nářeční), jihoslovanské *čret-*. Původ z tohoto základu je přijímán nejčastěji, srovnej A. Profous³⁾ i L. Hosák – R. Šrámek⁴⁾ s bohatou bibliografií předchozích prací; má však nedostatky sémantické (viz níže) i hláskové. Hláskově vyhovuje začátek slova, podobná situace je například v ruském *čerep* proti českému *střep*, ruskému *čerevik* proti českému *střevíc*, ruskému *čeremucha* proti českému *střemcha* aj; vadí však délka na kořenovém vokálu, protože jihoslovanské tvary v souhrnu (i s odvozeninami) ukazují na kořen anitový. Srbské štokavské *čret* má v nominativu sg. intonaci krátkou klesavou, gen. sg. *črèta*, což vylučuje předpoklad, že české *Střít-* místo očekávaného krátkého **Střet-* má délku předpřízvučnou; ani slovinské tvary pro českou délku nesvědčí. A také suf. *-ež* je doložen jako prostředek tvoření deverbativ i deadjektiv, ne však denominativ; v etymologicky jasných slovech výchozí přízvuk slovní čeledi nemění. Ještě méně hláskově přesvědčivá jsou odvození od sloves *střežiti* a *střetávati*, jimiž se vzhledem k dosud známým námitkám ani zabývat nebudeme.

Důlní inženýr Svatoopluk Lev, rodák z obce Střítež nad Ludinou, na základě rukopisných údajů zpracovaných do „Pamětní knihy obce“ jeho otcem, učitelem obecné školy v jeho rodišti, si všiml, že v knize jsou zaznamenány pochybnosti o původu vzniku jména obce. Byly uvedeny v materiálech shromážděných jeho předchůdci asi od r.1880⁵⁾. Již tito kantoři si všimli a zaznamenali, že argumentace pro původ jména *Střítež* jako místa hojného výskytu rákosu má značné slabiny.

¹⁾ Srov. J. Spal, *Střítež*, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV XVI, 1975, s. 456 – 459.

²⁾ Srov. V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, a též, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968 (shodně v dalších vydáních), heslo *střítež*.

³⁾ Srov. A. Profous, *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny IV*, Praha 1957, s. 206 – 208.

⁴⁾ Srov. L. Hosák – R. Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 1980, s. 509.

⁵⁾ Materiály vyhledány a rukopisně zaznamenány: *Selský archiv*, 1907, č. 3, s. 198, č. 4, s. 262;

Po doplnění Spalových údajů bylo zjištěno, že Střítež je jménem 10 obcí dnes samostatných, 11 přidružených a celkem 10 zaniklých (mezi ně započítává i zaniklou lokalitu *Přítěž* u Nedašova⁶⁾). Jméno je typické pro lokality v odlehlých výše položených místech rozmístěných v jižní části Čech, nejhustěji na západním okraji Českomoravské vrchoviny. Na Moravě je rozložení podobné na východním okraji Českomoravské vrchoviny, ale také na jižních svazích Nížkého Jeseníku, tři nejlidnatější obce se nalézají na severní Moravě (jak je doloženo tabulkou se souhrnem všech míst s údaji podle nejnovějších dokladů).

Lev ověřil nejprve skutečnost, že na katastru Stříteže nad Ludinou je výskyt rákosu vzhledem ke geologickým vlastnostem podloží (droby a břidlice) a konfiguraci svažitosti terénu vyloučen. Obec leží v poměrně úzkém údolí potoka Ludiny, kde spád vody mezi dolním a horním koncem vesnice činí 106 m, nejvyšší bod katastru je málo přes 500 m a nejnižší asi 300 m. Obec leží na úpatí Nížkého Jeseníku, terén je velice dobře odvodněn, bažinatá místa se nevyskytují. Tento poznatek byl podnětem k postupnému prošetřování výškových a svahových podmínek pro odtok vody i na území ostatních Stříteží. Lev ani na jednom katastru nenašel podmínky pro tvoření bažin nebo nějakou líně tekoucí vodu s vytvářením meandrů, tím s možností výskytu ploch rákosu. Z toho vyplývá skepse k popsanému výkladu.

Jaké jsou společné vlastnosti lokalit nazvaných *Střítež*? Už Spal, o.c. v pozn. uvádí tyto:

1. Obec je výše položena, ale nikdy na horském hřbetě.
2. Je naopak při pramenech v úvalech, případně zátočinách potoků a potůčků.
3. Naprostou většinou leží mimo hlavní cesty.
4. Kdyby šlo o význam „hranice“, nečekali bychom, že jde o původní jméno skupiny chalup.
5. Prosekávat lesy podél vyměřené hranice je nákladné a sotva se tak dělo ve středověku.

K tomu připojujeme zajímavá zjištění: Zdá se, že všechny Stříteže byly založeny podle stejných zásad – vždy poměrně vysoko, vždy na okraji rozsáhlých lesů, vždy podle potoků, vždy osamocené a vzdálené od cest, nikdy na vrcholu vyvýšeniny, ale na jeho svažité části. Tedy v místech málo vhodných pro zemědělskou činnost. Obživu obyvatel těchto malých vesnic, zpravidla původně jen několika chalup, tedy zajišťovala při vznikající dělbě práce asi hlavně jiná činnost. To bylo důvodem, proč počet

Časopis vlasteneckého musea olomouckého, 1908, č. 1 a 2, s. 65; Jan Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého I.*, Praha – Vídeň 1894, s. 28 a 488; dále s odvoláním na: J. Truhlář (ed.), *Urbář zboží rožmberského z r. 1379*, Praha 1880; J. Emler (ed.), *Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými*, Praha 1881.

⁶⁾ Srov. L. Hosák – R. Šrámek, o.c. v pozn. 4, s. 124.

obyvatel zpravidla nerostl. Pokud obec nezanikla, je dnes z 21 existujících obcí či osad 9 o méně než 100 obyvatelích, 9 dalších o počtu obyvatel od 100 do 500 a jen ve 3 obcích na severní Moravě se blíží počet obyvatel jednomu tisíci.

Rozhodující je skutečnost, že žádná *Střítež* (na severní a východní Moravě spíše nepůvodně maskulinum) neleží v bažinatém místě nebo aspoň v místě s předpokladem výskytu rákosu. Je jistě podivné, že umístění obce s tímto jménem přímo odporuje hypotéze o původu vzniku jména podle rákosu. Naopak trvání na odvození jména od rákosu, při každodenní konfrontaci se zcela odlišnou skutečností na místě nejen na severní Moravě, ale na celém území státu, dodávala zasvěceným zájemcům, kteří v této oblasti publikovali, neustále nové podněty k pochybnostem, které vyústily v určitý paradox. Při podrobném prostudování všech materiálů s heslem *Střítež* bylo zjištěno, že etymologové, kteří při odvozování původu místního jména *Střítež* vyšli ze staroruského tvaru pro rákos, vždy současně uvádějí i určitou míru pochybností.

Všechny výše uvedené doklady potvrzují nutnost hledat výklad jiný. Konzultace s odborníky v lesnictví vzhledem k tomu, že *Stříteže* byly původně vždy na okrajích rozsáhlých lesů, vedly k potvrzení domněnky, že poloha *Stříteží* se téměř vždy kryje s místem styku teplého a chladnějšího klimatického pásma. Teplé klimatické pásmo se původně vyznačovalo řídkým listnatým lesem s převládáním olše, břízy a jasanu. V teplejších mezidobích pronikaly od jihu především duby a habry a na sušších místech lípy, jilmy a javory. Tyto porosty zasahovaly až po klimatickou hranici, která se u nás nachází ve výšce asi 450 m. V této výšce se pak se změnou klimatického pásma plynule mění složení dřevin, výše postupně nastupují a dále převládají smrky a jiné jehličnany, z listnatých stromů buky. Velmi zajímavá je skutečnost, že výškové umístění všech *Stříteží* leží nad uvedenou klimatickou hranicí (pouze tři nejlidnatější *Stříteže* na severní Moravě jsou pod touto hranicí, tím se současně vysvětluje i jejich vyšší počet obyvatel).

K výraznějším změnám v hospodářském i politickém rozvoji našich zemí docházelo už od 13. století v souvislosti s rozvojem výrobních sil, zahájeným za knížete Soběslava II. a vrcholícím za krále Přemysla Otakara II. V zemědělství se zavádělo používání chomoutu a primitivního železného pluhu. Zvětšovaly se plochy, které rodiny zemědělců byly schopny obdělat. To mělo vliv na zvyšování zemědělské produkce a růst obyvatelstva na venkově. Docházelo k vnitřní kolonizaci dosud nevyužitých prostor. Současně probíhala velmi intenzivní výstavba měst včetně obranných staveb a výstavba hradních sídel. To vše vyvolalo potřebu zvýšit produkci kvalitního stavebního dříví, ale současně i kujného železa. V jeho výrobě dochází k postupnému rozdělení. Hutnická výroba železa, značně primitivní a málo výkonná, se za účelem zvýšení prvovýroby odděluje od dalšího kovářského zpracování železa, které pokrývalo potřebnou plošnou spotřebu železného zboží. Hutnická výroba zůstávala v místech výskytu železných rud. Její produkt, železo ve tvarech štáfů (tyčí) nebo šínů (plocháčů), byl pak prodáván kovářům i v jiných lokalitách ke zpracování

v potřebné výrobky. Kováři se postupně specializovali, známe ve městech a podhradích například lopatáře, dráteníky, zámečníky, nožíře, mečíře, brníře apod.⁷⁾

Poměrně kvalitních železných rud bylo v té době v našich zemích dostatek, ale úzkým profilem byla nadměrná spotřeba dřevěného uhlí, zejména při zkujňovacím procesu. V důsledku potřeb zvýšené výroby železa a hlavně pro žádoucí rozvoj jeho konečného zpracování do finálních výrobků bylo nutno hledat cesty ke zvýšení produkce dřevěného uhlí. Bylo třeba vyhledat lokality s dostatkem kvalitní dřevní hmoty na území dosud neosídleném. A právě výroba dřevěného uhlí v milířích (ale i těžba stavebního dřeva) měla optimální podmínky ve všech místech jednotně označených *Střítež*. Důležité je, že jde o lokality na rozhraní klimatických předělů, tedy styku dvou typů lesních porostů a současně o místa, kde v blízkém okolí je doložena i jiná výrobní činnost, zejména dobývání železných rud a hutnictví. Tak např. v blízkosti Potštátu je obec Kovářov, západně pak směrem na obec Slavkov (v jehož katastru je místo zaniklé obce *Střítež*) v blízkém lese v místě zvaném *Peklo* jsou pozůstatky po důlní činnosti. Podobná situace je u tří zaniklých *Stříteží* u Úsova a Uničova (doloženo vykopávkami po hutní činnosti). U *Stříteže* u Jihlavy je v blízkosti Antonínův Důl. (Jihlava se tehdy díky rozvoji těžby stříbra stala po Praze druhým největším městem království.) Podobné vazby na hutní či řemeslnou výrobu jsou v okolí Třebíče, u Pelhřimova (*Střítež* v blízkosti Sudkovského Dolu), severně od Poličky (*Střítež* v blízkosti Širokého Dolu). *Stříteže* na jižní hranici tehdy obydleného území v Čechách umístěním ukazují i na vhodnou polohu z obranného hlediska.

Vzhledem ke všem popsaným skutečnostem se nabízí výklad, který hláskově i významově bezvadně vyhovuje a kupodivu není z odborné literatury znám. Zcela přesvědčivé je východisko vycházející ze slovesného kořene (ve tvaru e-stupně s plným ablautem) **ster-* (nulový stupeň ve slovanských jazycích **stbr-*), který dal do češtiny slovesa *prostříit*, *zastříit*, *rozprostříit*, staročesky doloženo i *otstříieti* jako antonymum k *zastříieti*. Simplex není doloženo, což snadno pochopíme vzhledem k četným tvarovým homonymům se slovesem reflektujícím psl. **sb-terti* (česky setřít).

Slovotvorba deverbativního substantiva *Střítež* odpovídá cestě tvoření substantiv typu *krádež*, *loupež*, v jiných slovanských jazycích i od dalších sloves; od původu jde tu o jména dějová, běžně sémanticky posunovaná ve jména výsledků děje. Staročeské *otstříieti* má základní význam „odhalit“. Staročeské *prostříieti* je doloženo v platnosti „odstraniti překážku jejím srovnáním se zemí“, k němu je v tomto významu ipf. *prostierati*, srovnej například:

⁷⁾ Kol. autorů ČSAV Brno: Dějiny hutnictví železa v Československu I, Praha 1986. Jiřího Agricoly Dvanáct knih o hornictví a hutnictví (Georgii Agricolae De re metallica libri XII, Basileae MDLVI), Ostrava 2001.

- Lc 19,44: na zem prostrú nepřátelē tě – Olomoucké evangelium (Bible kralická i ekumenický překlad) = „srovnají tě se zemí“,

- prostierajte cestu Hospodinu – (několik dokladů) = „odstraňte, co v cestě překáží“, refl. Nic se prostřiev jě sě modliti bohu – (Otc) = „padl hlavou dolů a začal se modliti“.

S tím souvisí odvozené substantivum *prostor*, dříve častěji *prostora*, původně volně prostranství, tj. nezarostlé místo. Nemělo by překvapit, že simplex *stříeti* přímo doloženo není, je však od něho již staročeské *Střítež* „volné místo, místo vzniklé vykácením porostu“ (vlastně původně dějové „kácení“, toto už posunutě v platnost výsledkovou). Podotýkáme ještě, že takto i lépe vysvětlíme fakt, že některé Stříteže jsou maskulina; proti ruskému *mjatež'* „vzpouza“ je bulharsky (ten) *metež*, proti českému *mládež*, ruskému *moloděž'* je bulharsky (významově jiné) (ten) *mladež* „mladík“.

Příloha: Přehled o umístění všech obcí a lokalit v České republice s názvem Střítež (seřazeno podle internetové stránky Ministerstva vnitra – seznam obcí)⁸⁾

Čís.	Mapa	Jméno obce	Okres	Umístění	Pozn.	Výška	Obyv.
Větší („střediskové“) obce							
2	49 A	Střítež	Fr.-Místek	v blízkosti Třince	kostel	365 m	911
7	48 D	Střítež nad Bečvou*	Vsetín	sev. od Val. Meziříčí	kostel	334 m	804
8	47 D	Střítež nad Ludinou	Přerov	sev. od Hranic na Mor.	kostel	338 m	884
Samostatné obce							
1	66 D	Střítež	Č. Krumlov	vých. od Českého Krumlova		675 m	60
3	57 A	Střítež	Jihlava	severně od Jihlavy	kostel	483 m	338
4	56 A	Střítež	Pelhřimov	jižně od Pelhřimova		633 m	101
5	57 D	Střítež	Třebíč	jižně od Třebíče		488 m	428
6	58 B	Střítež	Žďár n. Sáz.	jižně od Bystřice n. P.		563 m	118
9	56 B	Střítež pod Křemešníkem	Pelhřimov	sev. od Pelhřimova		583 m	78
10	41 D	Zadní Střítež	Tábor	sev. od Mladé Vožice		606 m	87
Přidružené obce							
11	41 D	Horní Střítež	Tábor	obec Nová Ves u M. Vožice		526 m	119
12	42 C	Střítež	Benešov	obec Dolní Kralovice		416 m	135
13	44 A	Střítež	Chrudim	obec Hluboká u Skutče		429 m	46
14	43 B	Střítež	Chrudim	obec Včelákov u Hlinska		465 m	60
15	52 B	Střítež	Klatovy	obec Kolínek u Klatov		590 m	41
17	40 D	Střítež	Písek	obec Vlksice u Milevska		550 m	69
18	54 C	Střítež	Strakonice	obec Litochovice u Strakoníc		458 m	100
21	43 B	Velká Střítež	Chrudim	obec Horní Bradlo u Hlinska		625 m	74
Městské části							
16	56 A	Střítež	Pelhřimov	obec Černovice	kostel	671 m	32
19	44 B	Střítež	Svitavy	obec Polička		537 m	208
20	17 D	Střítež	Trutnov	obec Trutnov		511 m	106

⁸⁾ Mapová lokalizace podle: Příruční stíratelný atlas, Olomouc 2000.

Samoty, hájovny					
22	47 D	Střítež	Vsetín	katastr Choryně	
23	47 D	Střítežik	Vsetín	katastr Lešná	
24	48 C	Střítežské Paseky	Vsetín	katastr Velká Lhota	
26	46 A	Střítež	Šumperk	katastr Pavlov	
27	45 B	Střítež	Šumperk	katastr Pavlov	
30	43 B	Malá Střítež	Chrudim	katastr Horní Bradlo	
32	17 D	Nová Střítež	Trutnov	katastr Trutnov	
Lokality zaniklých obcí					
25	47 C	Střítež	Olomouc	katastr Slavkov u Lipníka	
28	45 B	Střítež	Svitavy	katastr Bohdalov	
29	45 B	Střítež	Prostějov	katastr Ladín u Konice	
31	62 C	Přítěž	Vsetín	katastr Nedašov	

Summary

The Place-Name Střítež

The article offers a new interpretation of the frequent Czech place-name *Střítež*. According to the authors, the most widely accepted interpretation of this name – from the old base *striet* ‚reed‘ – is problematic from both semantic and phonological point of view. A more probable interpretation is from the verbal root **ster-* (present in contemporary Czech verbs *prostřít* ‚strew, spread‘, *zastřít* ‚cover‘, *rozprostřít* ‚overspread‘), which is also connected with the derived common noun *prostor*, originally meaning ‚free area, open space‘. The meaning of the place-name *Střítež* was therefore probably ‚open area obtained by deforestation‘.